

осіб, що мали скрутне матеріальне становище, навіть таких, що просили милостиню.

Посилання

1. Білоус Н.О. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Миська влада і самоврядування / Н.О. Білоус. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 360 с.

2. Доманова Г. До питання про земельну власність Чернігівського магістрату (друга половина XVII–XVIII ст.) / Г. Доманова // Сіверянський літопис. – 1999. – № 6. – С. 36–34; Доманова Г. Чернігівський магістрат: генеза, структура, функції (друга половина XVII–XVIII ст.) / Г. Доманова // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С. 34–42; Доманова Г. Стосунки Чернігівського магістрату з представниками російського уряду (друга половина XVII–XVIII ст.) / Г. Доманова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 33. – Серія: Історичні науки. – № 3. – Чернігів, 2006. – С. 15–21; Доманова Г. До питання про становище та чисельність міщанства Чернігова (друга половина XVII–XVIII ст.) / Г. Доманова // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 43–49.

3. Волошин Ю.В. Конфлікти в Полтаві у другій половині XVIII ст.: зміст, характер, мова / Ю.В. Волошин // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2010. – Вип. 9. – С. 219–238; Волошин Ю. Статеві-вікова структура населення міста Полтави в другій половині XVIII ст. / Ю. Волошин // Історична пам'ять. Наук. збірник – 2011. – № 1. – С. 5–24; Волошин Ю. Населення домогосподарств «Государевых описных малороссийских раскольничьих слобод» (за матеріалами «Генерального опису Лівобережної України 1766–1769 рр.») / Ю. Волошин // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип. 2. – К., 2003. – С. 117–134; Волошин Ю. Жінка-вдова в полковому місті Полтаві другої половини XVIII ст. (за матеріалами Румянцевського опису Малоросії) / Ю. Волошин // Київська старовина. – 2011. – № 1. – С. 13–32.

4. Сердюк І. «Полкових городов обивателі»: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. / І. Сердюк. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 304 с.;

5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДАК), ф. 51, оп. 3, спр. 13137, арк. 2–2 зв.

6. ЦДАК, ф. 763, оп. 1, спр. 593.

7. ЦДАК, ф. 51, оп. 3, спр. 6436.

8. ЦДАК, ф. 51, оп. 3, спр. 4661.

9. ЦДАК, ф. 51, оп. 3, спр. 5665.

10. ЦДАК, ф. 51, оп. 1, спр. 1756.

11. Зозуля С., Морозов О. Опис міста Ніжина 1766 р. – маловідома архівна пам'ятка середини XIX ст. / С. Зозуля, О. Морозов // Ніжинська старовина. – 2008. – № 7(10). – 212 с.

Лесик Л.В. Матеріальне положення городських жителів Нежина XVII–XVIII ст.

Стаття посвячена матеріальному положенню частини городських жителів Нежина XVII–XVIII ст.: купцям, городським чиновникам, ремесленникам і слугам. Исследование основано на некоторых архивных материалах и Генеральной описи Левобережной Украины 1765–1769 гг.

Ключевые слова: Нежин, городские жители, купцы, городские чиновники, ремесленники, материальное положение.

Lesyk L.V. The financial conditions of Nizhyn's inhabitants in XVII–XVIII centuries

The article is devoted to the financial conditions of Nizhyn's inhabitants in XVII–XVIII centuries: to merchants, municipal officials, craftsmen and servants. The research is based on some archival materials and the General inventory of Left-bank Ukraine 1765–1769 years.

Key words: Nizhyn, inhabitants, merchants, craftsmen, municipal officials, financial conditions.

20.03.2015 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕМЕСЛА З ОБРОБКИ МЕТАЛУ ЖИТЕЛЯМИ БАТУРИНА В XVII–XVIII СТ.

У статті розглядається ковальське ремесло батуриців. Автор намагається розкрити економічні аспекти діяльності майстрів ковальської справи, відтворити специфіку їх роботи.

Ключові слова: коваль, Батуриці, ремесло, кузня.

Дослідження ремісничих осередків Чернігівщини було започатковано у кінці XVIII ст. А. Шафонським та М. Домонтовичем. У XIX ст. це питання вивчалося Н. Покульським, Л. Плавтовим, О. Русовим та ін. У XX ст. їх роботу продовжили О. Компан, П. Федоренко, Г. Горинь, С. Лисенко. Серед сучасних дослідників заслуговують на увагу розвідки В. Балушка, В. Бондарчик, С. Баньковської та ін. У статті ми зупинимося на металообробному занятті батуриців у XVII–XVIII ст., спробуємо розкрити економічні аспекти їх діяльності, відтворити специфіку роботи.

Виробництво речей, пов'язаних з обробкою заліза, належить до одного з найдавніших ремесел українців. Глибоке коріння має і ковальська справа батуриців, адже розвитку ремесла, пов'язаного з обробкою заліза у Батурині, сприяла місцева сировинна база. Відомо, що територіально більшість рудень та гамарень на Лівобережжі у зазначений період зосереджувалась саме на Чернігівщині [1, 12–13].

Перші згадки про майстрів з обробки металу у Батурині (12 квалів) знаходимо у переписі населення міста за 1666 р. [2, 120]. За гетьманування Івана Мазепи їх кількість значно збільшується, а в переписі населення за 1726 р. згадується вже ковальський цех, що складався з 15 майстрів [3, 75].

При гетьмані Кирилі Розумовському ремісників, задіяних у обробці металу, налічувалося 7 дворів з цехмістром Яцком Пилипенком та 7 дворів «не умеющие ни какого ремства» [4, 146]. Відомо, що у 1751 р. в околицях міста розпочалося будівництво машинної кузні з водяним приводом ковальських молотів [5, 401], а при дворі у гетьмана «находились 4 кузнеца» [4, 199].

У описі Батурина за 1760 р. є відомості про розташування 12 кузень і їх власників у районі «береговая слободка по улице «Корнеевка»: «На городском месте против городка три кузницы козака Синице, козака Якова, Лаврина Коваля; в пяти местах кузницы Федора Козла, Герасима Цибы, Василя Колмика, Харитона Нецкого, Иосифа Рыжого; две кузницы Никифора и Корнея Филиповых и две кузницы Никиты Ребещенка и Максима Сежко...» [6, 48].

Зберігся опис нерухомого майна Андрія Розумовського в Батурині за 1836 р., у якому

зафіксовані місця розташування кузень: «Близ старого двора, где был фельдмаршалский дом, в другую сторону находится конюшенный двор с конным заводом, в нем кузницы и дом для кузнецов; при местечке Батурине, но в отдале от перевоза, вниз по течению р. Сейм, при суконной фабрике находится маленькая кузница; около большого двора, называемым Кочубеевским, кузницы...» [4, 240–243]. У відомостях про торговельні та промислові підприємства Батурина за 1860 р. згадується 5 кузень [4, 267].

Батуринські ремісники-металообробники жили і працювали «около города на предместье», що обумовлювалося як їх професійною спрямованістю, так і протипожежними заходами [4, 135].

Кузні у XVII–XVIII ст. будували з дерева, переважно зрубної конструкції. Стіни часто обмазували, з протипожежних міркувань, глиною. Більш заможні ковалі могли собі дозволити муровану майстерню. Двері й вікна розташовували зі сходу або півдня, щоб приміщення добре освітлювалося вдень. В кузні знаходилися горн (або пара горнів), одне-два ковадла, верстат для інструментів, ящик для вугілля та ємність для води. Горн розташовувався під задньою стінкою, щоб уникнути протягів. Праворуч від горна знаходилися великі ковальські міхи, ліворуч – купа вугілля або ящик для вугілля. Перед горном стояло ковадло, яке закріплювалося на масивній колоді, вкопаній вертикально у землю. Навколо колоди з ковадлом часом набивали обруч з гніздами для дрібного інструменту (пробійників, зубил, молотків тощо). Поряд стояли великі п'ятикілограмові молоти. Ящик для інструментів розташовувався під глухою стіною, біля ящика з вугіллям, а верстат із тискама й інструментом – під передньою стінкою кузні з вікном для кращого освітлення [7, 31–33].

У XVIII ст. вартість горна звичайного дорівнювала 25 копійок, міхи та ковадло майстри купували від 8 до 12 руб. Часто майстри шили міхи самотужки і обов'язково з кінської шкіри [8, 162].

Ковалі займалися ремеслом упродовж всього року. Найбільш навантаженими були весняний та осінній періоди [9, 258]. Як зазначають джерела, тривалість робочого часу майстра з металообробки у середньому складала 14 годин, тобто робота в кузні розпочиналася зі сходом сонця й закінчувалася із його заходом [9, 258]. Як правило, коваль працював у парі з підмайстром-молотобійцем. Переважно підмайстрами до ковалів йшли підлітки від 13 до 16 років. Вони отримували платню у розмірі від 15 до 20 руб. за рік [8, 162]. Крім підмайстрів ковалеві допомагали сини, які прагнули перейняти батькове ремесло. Часто після смерті майстра його справу могла продовжувати й дружина, використовуючи найману робочу силу [7, 34–35].

Як бачимо, це ремесло було досить трудомістким і вимагало значних капіталовкладень, тому і праця

майстрів оцінювалася відповідно. Так, за підковку коня підковою замовника коваль брав платню у розмірі від 4 до 7 копійок, підковою майстра – від 15 до 20 копійок; дверні прибори коштували по 30 копійок, натягнути колеса – 15 копійок, виготовити сокиру – 40 копійок, деталі для лавки – 25 копійок, накладку до лемеша – 30 копійок [8, 165].

За підрахунками дослідника О. Русова, річний прибуток коваля у XVIII ст. становив близько 100–120 руб. [9, 258]. Порівнюючи ціни на майно та товари у вказаний період, слід зазначити, що рублена хата з сіними і прикомірком коштувала від 10 до 25 руб., вівця – 50 копійок, гуска – 10 копійок, відгодована свиня – 1 руб. 50 копійок, шапка смушева – 30 копійок, кожух звичайний – 1 руб. 20 копійок. Звідси можна зробити припущення, що дана категорія ремісників мала досить непоганий заробіток [10, 696–697].

Згідно положень Магдебурзького права, ковалі сплачували до міської скарбниці податок «в несколько грошей сообразно с их доходами» за рік [11, 9]. Відповідно до перепису населення 1666 р., батуринські майстри-ковалі сплачували податок у розмірі від 8 до 16 алтинів [2, 130]. Щоб прогодувати сім'ю, вони не покидали займатись і землеробством – «пашню пашет двумя волами и лошадыю» [4, 43–55]. У переписі населення за 1750 р. читаємо наступне: «...с ремесних цехових жилих дворов никакого окладу не берется» [4, 135]. Це означає, що майстри-металообробники, які об'єднувалися у цехи, звільнялися від повинностей і як військові одиниці здійснювали оборону міста та обслуговували артилерію [2, 138].

Попит на певні види продукції стимулював виокремлення з-поміж ковалів спеціалістів вузького фаху. Так з'являються котлярі і слюсарі: «...мещани Пронко, Кирил Иванов – котляры, Никифор Данилов-ремесленный человек – слесар...» [4, 43–68]. Котлярі спеціалізувалися на виготовленні казанів, котлів, рідше – різноманітного металевого посуду. Слюсарі ж займалися тим, що виготовляли різноманітні пристрої, дрібні деталі, механізми, такі як замки, дверні петлі, засуви.

Дослідник І. Спаський прирівнює слюсарів до майстрів по обробці дорогоцінних металів [12, 54]. Можливо, що названий у джерелах батуринський слюсар Никифор Данилов міг бути майстром по обробці золота чи срібла, адже, як зауважує дослідник М. Петренко, центрами ювелірного виробництва на початку XVIII ст. були міста Ніжин, Ромни, Стародуб і Батурин [13, 16].

Попри велику кількість у Батурині ремісників металообробної галузі (20 %), спеціалісти-зброярі не виділені жодним джерелом. Тож ми можемо лише робити припущення про наявність у Батурині майстрів цієї спеціалізації. Як зазначає дослідник Ю. Редько, значна частина прізвищ у цей період була пов'язана саме з родом занять людини і походила

від назви її професії [14, 34], а відтак згадані у описі Батурина 1726 р. місцеві жителі Тишко Шабельник та Іван Шабельник могли спеціалізуватися на виготовленні та ремонті холодної зброї [3, 129].

З джерел дізнаємося, що майстри з обробки дорогоцінних металів та зброярі належали до міщанського і козацького станів. Вони мали свої будинки, часто на ратушній чи монастирських землях, за що сплачували «оклад», улаштовуючи майстерні на подвір'ї садиб [13, 20].

Отже, ковальське ремесло належить до традиційних українських ремесел, що сягає корінням углиб століть і являє собою мистецтво виготовлення предметів із заліза різних призначень і видів. Історичні джерела дозволяють підтвердити існування на території Батурина ремесел з обробки металу, дають уяву про специфіку їх роботи та розкривають економічні аспекти діяльності майстрів даного ремесла. Витіснене промисловим виробництвом за допомогою верстатів і операційних ліній, у сучасному Батурині воно зникло, залишивши по собі лише яскраві прізвиська Коваль та Коваленко.

Посилання

1. Федоренко П. Рудні Лівобережної України XVII–XVIII ст. – М., 1960. – 264 с.
2. Тоїчкін Д. Козацька шабля XVII–XVIII ст.: історико-зброєзнавче дослідження. – К., 2007. – 368 с.
3. Мазепина книга. Упорядкування І. Ситого. – Чернігів, 2005. – 524 с.
4. Батури́н: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів / Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка та ін. [Редколегія: О.Б. Коваленко та ін.]. – Чернігів, 2009. – 786 с.
5. Коваленко О., Тарасенко О. Батури́нська старовина в історико-краєзнавчих працях архієпископа Філарета (Гумілевського) // Батури́нська старовина. Збірник наукових праць, посвячених 300-літтю Батури́нської трагедії. – К., 2008. – С. 400-428.
6. Дегтярьов С. Маловідомий опис м. Батури́н 1760 р. // Сумський історико-архівний журнал. – № VIII–IX. – Суми, 2010. – С. 32-66.
7. Боньковська С. Ковальство на Україні. – К., 1991. – 114 с.
8. Лисенко С. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. – Полтава, 1904. – 194 с.
9. Русов А. Описание Черниговской губернии. – Чернигов, 1899. – Т. 2. – 400 с.
10. Сумцов Н.Ф. К истории цен в Малороссии / К. с. – 1887. – Т. 7. – Кн. 2. – С.696-697.
11. Багале́й Д. Магдебургское право в Левобережной Малороссии // Журнал Министерства народного просвещения. – Спб., 1892. – Ч. ССLXXX. – С. 1–56.
12. Спаський І. Дука́ти і дука́чі України. – К., 1970. – 168 с.
13. Петренко М. Українське золотарство в XVI–XVIII століттях. – К., 1970. – 205 с.
14. Редько Ю. Сучасні українські прізвиська. – К., 1966. – 217 с.

Хармак М.Н. К вопросу о ремеслах по обработке металла жителями Батурина в XVII–XVIII ст.

В статті розглядається кузнечне ремесло батуринцев. Автор намагається розкрити економічні аспекти діяльності майстрів кузнечного дела, воспроизвести

специфику их работы.

Ключевые слова : кузнец, Батури́н, ремесло, кузница.

Kharmak M.M. To a question of crafts on metal processing by inhabitants of Baturyn in the XVII-XVIII

In article the forge craft of Baturyn inhabitants is considered. The author tries to open economic aspects of activity of masters of blacksmithing, to reproduce specifics of their work.

Key words: smith, Baturyn, craft, smithy

05.03.2015 р.

УДК 94(477):(903.8+737.1) <165/17>

**В.І. Блашов
А.М. Ключев**

МОНЕТНІ СКАРБИ КОЛИШНЬОЇ СТОЛИЦІ ГЕТЬМАНЩИНИ М. ГЛУХОВА ТА ЙОГО ОКОЛУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – XVIII СТ.)

У статті на основі архівного, музейного, інформаційного і колекційного матеріалів здійснено огляд монетних скарбів передстоличного і столичного періодів міста Глухова та його округи.

Об'єктом дослідження є монетні скарби Глухівщини, про які можна дізнатися з нумізматичних колекцій Глухівського краєзнавчого музею дореволюційного, післяреволюційного і сучасного часу, опису і складу скарбів, знайдених у кінці XIX – першій чверті XXI ст. у м. Глухові та на його околицях.

Предметом дослідження стали монети різних країн та їх вартісні номінали, що брали участь у грошовому обігу Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст.

Джерельну базу з вивчення цього питання типологічно слід розділити на такі групи:

1) нумізматичні пам'ятки, спеціальні дослідження та статті, де системно відображені і опрацьовані монетні знахідки різних вартісних номіналів кількох країн, що проводили торгівлю в українських землях;

2) матеріали особистих колекцій і знахідок з описом вартісних показників, для яких характерні назви монетних дворів, де вони карбувались, легенди, хронологічні показники.

3) історіографічні напрацювання, що представлені невеликими групами праць: монографічним напрацюванням О.А. Бакальця, монографією В.І. Блашова, одноосібними статтями А. Армен та О. Онопрієнко.

Ключові слова: торговельний центр, столиця, скарб, монети, талер, карбованець, копійка, імперіал, торговельні відносини.

Звернення до цієї теми не випадкове і має цілком закономірну мету. У другій половині XVII ст. місто Глухів, розташоване на теренах Чернігівщини (з 1939 р. – Сумщини), виростає у важливий центр прикордонної торгівлі з Московською державою. Більш того, упродовж 1708–1782 рр. Глухів був столицею гетьманської та Лівобережної України, перебравши на себе окрім політичних, головні економічні та торговельні функції з великим грошовим обігом.